

HET ONWAAR SCHIJNLIJKE

En 15 andere
lessen uit de
geschiedenis

KAN GEBEUREN

EDGAR MORIN

Eerste les

Het resultaat van een actie kan tegengesteld zijn aan haar aanvankelijke bedoeling

Deze les kreeg ik van mijn leermeester Georges Lefebvre, die aan de Sorbonne de geschiedenis van de Franse Revolutie doceerde. Dat was in mijn eerste jaar aan de universiteit, in 1940.

Vanuit het streven van de aristocratie om een macht te heroveren die ze was kwijtgeraakt onder het bewind van Lodewijk XIV, toen ze in een situatie van afhankelijkheid was gebracht, startte ze een proces waarvan het eindresultaat was dat Lodewijk XVI, onder druk van de grote economische problemen, de Staten-Generaal bijeenriep. Tot dan toe hadden de Staten-Generaal zich altijd positief opgesteld tegenover het verbond van adel en geestelijkheid, ten koste van de derde stand. Maar toen in mei 1789 de Staten-Generaal begonnen te vergaderen, kregen de afgevaardigden van de derde stand

prompt gedaan dat er hoofdelijk werd gestemd, en niet per stand. Omdat de afgevaardigden van de derde stand het grootst in aantal waren, riep de derde stand zich op 17 juni 1789 uit tot *assemblée nationale*. De revolutie kon beginnen.

Terwijl de aristocratie hiermee de macht verloor die ze had willen terugveroveren, verloor Lodewijk XVI zelf, vanwege een financiële hervorming, werkelijk alles. Het fascineerde me enorm toen ik dankzij Lefebvre ontdekte dat het resultaat van een actie tegengesteld kan zijn aan de bedoeling die ertoe heeft geleid.

Het werd voor mij een fundamentele gedachte; later noemde ik het de ‘ecologie van de actie’, om te benadrukken dat het verloop van een actie mede afhankelijk is van de context of omgeving, alsook van de interacties en reacties die zich daarin voordoen. De juistheid van deze les kan zowel op persoonlijk als op politiek, economisch en militair vlak worden vastgesteld. En natuurlijk zijn er veel illustraties van in de geschiedenis, vanaf de invasies door de Meden in de vijfde eeuw voor onze jaartelling, toen het immens grote Perzische Rijk er niet in slaagde Athene te onderwerpen – die kleine stad waar vanaf dat moment de democratie en de filosofie tot bloei konden komen –, tot en met de mislukking van Hitlers plan om het Slavische deel van Europa te veroveren.

Tweede les

Geen bruikbare observatie zonder zelfobservatie

Op de universiteit volgde ik ook de colleges economie van Gaëtan Pirou, op de rechtenfaculteit las ik de syllabussen van François Perroux, op Sciences po [politieke wetenschappen] las ik die van André Siegfried, op de Sorbonne kreeg ik sociologie van Maurice Halbwachs. Maar vooral herinner ik me een andere reeks colleges, namelijk die van Georges Lefebvre over hoe in de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw de Franse Revolutie was beschreven. Professor Lefebvre liet zien dat de visie van deze historici op de Revolutie samenhang met de problemen en ideeën van hun eigen tijd. François Guizot bijvoorbeeld had zich vooral verdiept in het onvermogen van de Revolutie om uit te monden in een constitutionele monarchie. Jules Michelet, die niets moest hebben van de monarchie en positief stond

tegenover de revolutie van 1848, beschouwde de Franse Revolutie als de eerste republikeinse gebeurtenis waarvan het volk de held was. Alphonse Aulard concentreerde zich – het was de tijd van de Derde Republiek, die een parlementair systeem kende – op de parlementaire aspecten van de Franse Revolutie. Albert Mathiez, radicaal socialist en daarna communist, verheerlijkte de persoon van Robespierre en het ‘Comité van algemeen welzijn’.

Ook na de lessen van Georges Lefebvre kon diens principe nog steeds worden geverifieerd: in de periode van de destalinisatie keerde de ex-communist François Furet zich tegen de jacobijnse invalshoek van de geschiedschrijving over de Revolutie en trok hij de historische noodzaak van die beweging in twijfel.

Dus het is niet zo dat historici de geschiedenis overzien vanaf een boven de tijd zwevende troon; ook zijzelf dienen in hun eigen context te worden beschouwd. Dit was voor mij een les van groot belang, die niet uitsluitend zou moeten gelden voor historici maar voor alle academici, alle filosofen, alle denkers. Later legde ik die gedachte neer in de volgende formulering: ‘Geen bruikbare observatie zonder zelfobservatie.’ De observator moet zichzelf onderzoeken en zichzelf situeren.

De twee lessen die Georges Lefebvre me leerde over de geschiedenis waren voor mij onvergetelijk, en ze zijn me dan ook altijd bijgebleven. Het zijn twee lessen in complexiteit. De ene laat zien dat elke actie in een omgeving waar geen controle over is of die toevalligheid in zich bergt, onderhevig is aan krachten die de actie kunnen afwenden van haar doel; de andere les is dat alles moet worden gecontextualiseerd en historisch gesitueerd. En dat geldt ook voor degene die zelf contextualiseert, voor de historicus.

Dit was de voornaamste verworvenheid van mijn jaar aan de Sorbonne, dat eindigde toen ik, omdat de Wehrmacht op mij loerde, Parijs verruilde voor Toulouse.

Derde les

Het onwaarschijnlijke kan gebeuren

Aan de universiteit van Toulouse volgde ik in 1941 de colleges van een heel interessante hoogleraar oude geschiedenis: André Aymard. Zijn onderwijs dwong me om na te denken over het verzet van Athene tegen de Perzische invallen en tegen de inname van Athene, daarna, door Philippos van Macedonië.

Wat mij vooral trof was de onwaarschijnlijke, ongelooflijke triomf van Athene, een kleine Griekse stad die in de periode van de inval vanuit het uitgestrekte Perzische Rijk een eerste overwinning behaalde bij Marathon, in het jaar 490 voor onze jaartelling. Daarna triomfeerde Athene wederom tijdens de tweede Perzische inval, tien jaar later, in een beslissende zeeslag bij Salamis, waar de Perzische vloot werd vernietigd.

Het leek hoogst waarschijnlijk dat Athene net als de Griekse steden in Klein-Azië zou worden verzwolgen door het almachtige Perzische Rijk. Zou Athene zijn overwonnen, dan zou daar niet vijftig jaar later de democratie haar entree hebben gemaakt, en evenmin zouden de socratische, platonische en aristotelische filosofie er dan tot bloei zijn gekomen, terwijl dat de bronnen zijn van onze Europese cultuur. Zo drong zich onweerstaanbaar de gedachte bij me op dat, eerder dan het waarschijnlijke, juist het onwaarschijnlijke kan gebeuren.

In 339 voor onze jaartelling versloeg Philippus van Macedonië het bondgenootschap van de Griekse steden en kwam Athene onder het juk van Macedonië. Maar deze ramp voor de Griekse democratie gaf aan Philippus' zoon, Alexander de Grote, de kans om op zijn veroveringstochten de hellenistische cultuur aan Egypte en aan een groot deel van Azië bekend te maken.

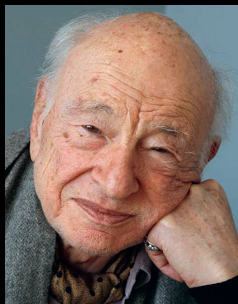
De Griekse filosofie verspreidde zich en bleef in stand in met name Egypte (Alexandrië), op Sicilië en in Campanië. Dus de val van Athene had twee kanten: een negatieve uit democratisch oogpunt, maar een positieve doordat de Griekse cultuur erdoor uitwaaierte.

Zo ontdekte ik de ambivalenties die vaak kenmerkend zijn voor grote historische gebeurtenissen.

*‘Het onwaarschijnlijke kan gebeuren
is een lumineus boekje vol reflectie dat
ons aanzet tot meditatie over de chaotische
evolutie van de wereld van vandaag.’*

– Philippe Brenot, psychiater en antropoloog, in *Le Monde*

Als scherpzinnige getuige van de wreedheden van oorlog, economische crises en ecologische rampen heeft de 104-jarige oude filosoof en socioloog Edgar Morin er fundamentele lessen uit getrokken, die licht werpen op het verleden en ons helpen de toekomst vorm te geven. Hij leert ons dat het onwaarschijnlijke kan gebeuren, dat vernietigers ook grote stichters kunnen zijn, dat mythen de werkelijkheid krachtig beïnvloeden, en dat één enkel individu soms de loop van de geschiedenis kan veranderen. Met een bijzonder levendige blik neemt Morin ons mee op de grote reis van de mensheid door de tijd, van de oudheid tot heden. *Het onwaarschijnlijke kan gebeuren. En 15 andere lessen uit de geschiedenis* is een diepgaande en persoonlijke reflectie op het verleden, gevoed door een onvergelijkbare menselijke en intellectuele ervaring en doordrenkt met wijsheid, inzicht en visie.

Edgar Morin (1921) studeerde geschiedenis, aardrijkskunde, sociologie, filosofie en politieke wetenschappen. Hij is emeritus-onderzoeker aan het Centre national de la recherche scientifique (CNRS) en heeft een eredoctoraat aan achtender-tig universiteiten wereldwijd. Morin is een van de belangrijkste Franse denkers van onze tijd.

Vertaald door Jeanne Holierhoek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 680